

УДК 336.713(477)

В. О. Степанова

ВПЛИВ ФІНАНСОВОЇ НЕСТАБІЛЬНОСТІ НА ЛІКВІДНІСТЬ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

Анотація. У статті проаналізовано сучасний стан ліквідності банківської системи України. Розглянуто проблеми та специфіку формування ліквідності комерційних банків в Україні та взаємозв'язок між станом банківської ліквідності й станом економіки країни. У результаті дослідження надано рекомендації щодо підвищення рівня ліквідності банківської системи України та забезпечення її нормального функціонування в умовах фінансової нестабільності.

Ключові слова: банківська система, банківська ліквідність, фінансова криза, облікова ставка, обов'язкові резерви, рефінансування, надлишкова ліквідність.

Summary. The article analyzes the current state of liquidity in the banking system of Ukraine. The problems and specific formation of the liquidity of commercial banks in Ukraine and the relationship between the state of bank liquidity and the state of the economy are considered. The study provided recommendations to enhance the level of liquidity of the banking system of Ukraine and ensure its proper functioning in conditions of financial instability.

Key words: banking system, banking liquidity, financial crisis, discount rate, required reserves, refinancing.

Постановка проблеми. Протягом останніх десяти років однією з основних тем у фінансовій сфері держави була проблема забезпечення ліквідності комерційних банків і банківської сфери в цілому. Особливої уваги ця проблематика набула у період загострення світової фінансово-економічної кризи 2008–2009 рр., коли загальна економічна криза, девальвація національної валюти, недовіра населення до банківської системи, зростання дефіциту банківських ресурсів, ріст обсягу проблемних кредитів у портфелі банку призвели до масової втрати ліквідності банківською системою України.

Знову дане питання постало перед банківською системою України починаючи з кінця 2013 року та загострилося у зв'язку з подіями 2014–2015 рр., коли нестабільність ситуації в країні знову почала загрожувати ліквідності комерційних банків. Причому проблема формування ліквідності комерційних банків в Україні є актуальною як у відношенні недостатньої, так і надлишкової ліквідності. Суттєво зростає необхідність аналізу ліквідності банківської системи, оскільки її коливання можуть спричинити втрату коштів або банкрутство банків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій економічній літературі на сьогоднішній день існує багато праць, присвячених досліджен-

ню ліквідності комерційних банків і банківської системи в цілому та управління нею, вітчизняних та зарубіжних науковців і аналітиків. Проведений аналіз визначення значення термінів «ліквідність банку», «ліквідність банківської системи», наведених у літературних джерелах і вітчизняному законодавстві, свідчить про відсутність єдиного та однозначного їх визначення. Це зумовлено різноманітністю підходів у дослідженні категорії та складністю явища банківської ліквідності.

Зокрема, Л. Висоцька та Е. Галицька пропонують розглядати банківську ліквідність як трирівневу систему категорій, яка включає такі елементи: ліквідність активів та ліквідність пасивів (перший рівень), ліквідність балансу банку та ліквідність банку (другий рівень), ліквідність банківської системи (третій рівень) [1, с. 20].

На нашу думку, більш доцільним є дослідження сутності банківської ліквідності на двох рівнях: мікрорівень та макрорівень. Розмежування сутності банківської ліквідності на цих двох рівнях є принциповим для процесу управління ліквідністю, яке на мікрорівні здійснюється в кожному окремому банку, а на макрорівні — через реалізацію регулятивних функцій центрального банку.

В. М. Шелудько характеризує ліквідність як «...спроможність банку відповідати за своїми

© В. О. Степанова, 2015

зобов'язаннями в терміни і без втрат, тобто відображає спроможність банку забезпечити своєчасне виконання своїх грошових зобов'язань перед клієнтами банку» [2, с. 294].

Деякі вітчизняні та зарубіжні автори дають визначення ліквідності, в якому наголошується на умові мінімізації витрат на виконання своїх зобов'язань. Так, у підручнику під редакцією О. І. Лаврушина ліквідність банку визначається як спроможність своєчасно та без втрат виконувати свої зобов'язання перед вкладниками і кредиторами [3, с. 140]. Проте, на нашу думку, умова мінімізації витрат має вторинне значення, оскільки збитки від втрати ділової репутації та довіри вкладників через невиконання зобов'язань можуть мати для банку більш несприятливі наслідки, ніж втрати від реалізації активів за заниженою вартістю.

Незважаючи на те, що на сьогодні у банківській системі формально немає проблем з недостатньою ліквідністю, оскільки переважна більшість банків України, що не знаходяться у процесі ліквідації, дотримуються встановлених Національним банком України нормативів, детального вивчення та аналізу потребує проблема створення банками України надлишкової ліквідності та її управління.

Метою статті є дослідження стану ліквідності банківської системи України, визначення факторів, що впливають на формування ліквідності комерційних банків України.

Виклад основного матеріалу. На сьогоднішній день однією з найгостріших проблем банківської системи України є формування та збереження ліквідності комерційних банків країни та банківської системи в цілому.

Своєчасність і повнота виконання своїх зобов'язань банківськими установами та банківською системою в цілому залежить від їх ліквідності, яка є однією із загальних якісних характеристик діяльності банків які свідчить про фінансову стабільність, спроможність банку розширювати обсяги активних операцій та протистояти негативним наслідкам кризових ситуацій.

Ліквідність банківської системи — це динамічний стан, який забезпечує своєчасність, повноту та безперервність виконання всіх грошових зобов'язань банківської системи країни, характеризує рівень її надійності та достатність коштів відповідно до потреб розвитку економіки [4].

У процесі своєї діяльності комерційні банки постійно наражаються на ризик ліквідності, тобто ймовірність настання ситуації невідповідності між попитом і пропозицією коштів та неспроможність банку своєчасно й у повному обсязі виконати свої зобов'язання.

Ліквідність банківської та стабільність грошово-кредитної системи України в цілому забезпечується значною мірою ліквідністю окремих

комерційних банків. Враховуючи тісні зв'язки між комерційними банками країни, криза одного комерційного банку може негативно вплинути на інші «здорові» банки. Причому негативний вплив на діяльність банку має як недостатня, так і надмірна його ліквідність. Низький рівень ліквідності банку обмежує його платоспроможність, спричиняє втрату довіри клієнтів, зниження доступу та підвищення вартості зовнішніх джерел фінансування для підтримання ліквідності, а відповідно, й фінансові проблеми. Надлишкова ліквідність банку, у свою чергу, свідчить про його неспроможність ефективно розпоряджатися наявними вільними ресурсами і спричиняє збитки та проїдання капіталу. Надлишкова ліквідність усієї банківської системи знижує діяльність інструментів грошово-кредитної політики, а відповідно, й її ефективність щодо досягнення поставлених цілей [5, с. 140].

На ліквідність комерційних банків України на сьогоднішній день негативно впливає комбінація з економічних та політичних факторів, що значно ускладнює її формування й управління нею та забезпечує тенденцію до загального зменшення ліквідності банківської системи. Тому механізм державного регулювання ліквідності банків варто розглядати на мікро- і макрорівні і в комплексі (рис. 1).

Підтримання ліквідності відбувалось через проведення операцій з купівлі/продажу Національним банком України (НБУ) іноземної валюти. Валютні операції мають здійснюватись не з метою підтримки стабільності курсу гривні відносно іноземних валют, як це відбувається на теперішній час, а саме задля підтримки ліквідності банківської системи в межах, наближених до оптимального.

Основним заходом, що сприяє збереженню і підвищенню ліквідності банківської системи, є вивід неплатоспроможних банків із фінансового ринку. Така політика розпочалася з початку 2014 р., і вже наприкінці 2014 року було 163 банки, тобто за рік було ліквідовано 17 банків. На 1 червня 2015 року їх кількість зменшилась до 139, тобто на 27 банків (рис. 2). Але вже станом на 01.10.2015 року, відповідно до офіційних даних НБУ, в Україні функціонує 122 комерційні банки, один з яких має ліцензію санаційного банку (неплатоспроможні банки не враховані). У результаті ліквідації значної кількості банківських установ III та IV групи, а також переведення частини великих банків з II групи до I групи, поступово зростає питома вага активів банків I групи [7].

З одного боку, такий інструмент впливає на оздоровлення банківської системи та одночасно є свідченням її кризи. Але, з іншого боку, така ситуація негативно впливає на довіру до банківської системи, провокуючи подальший відтік депозитів та зниження ліквідності банківської системи.

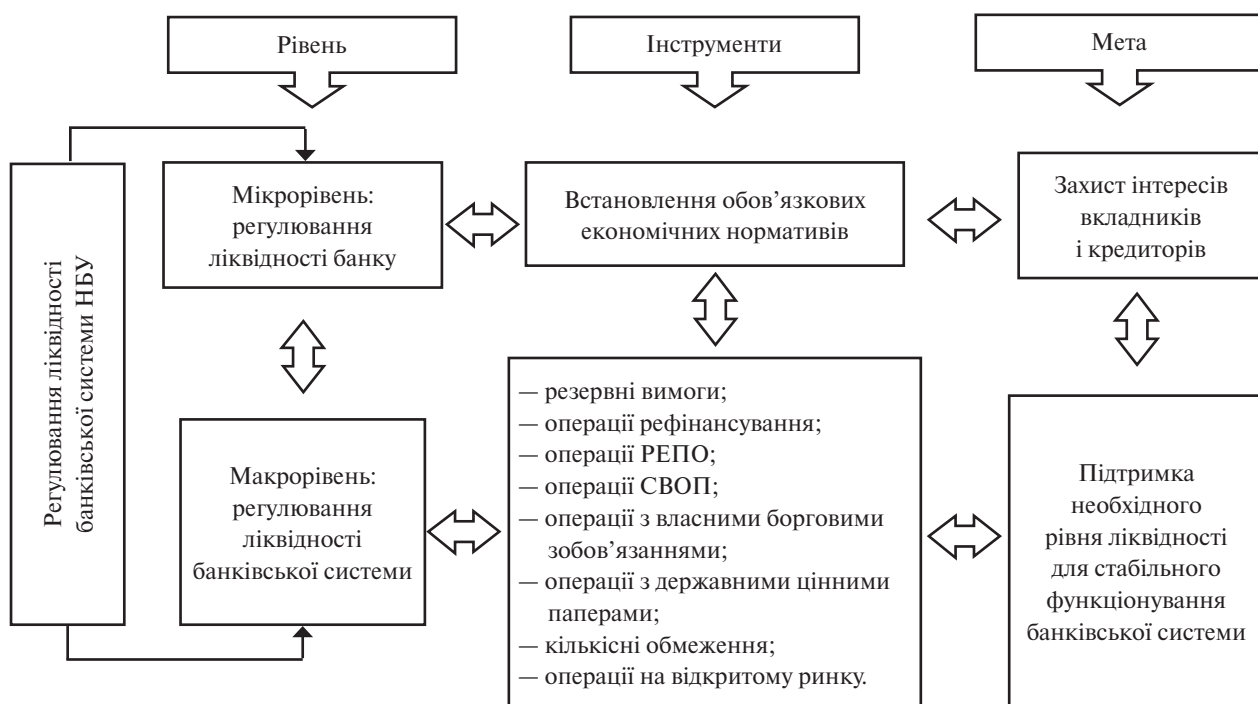

Рис. 1. Система регулювання ліквідності банківської системи [6]

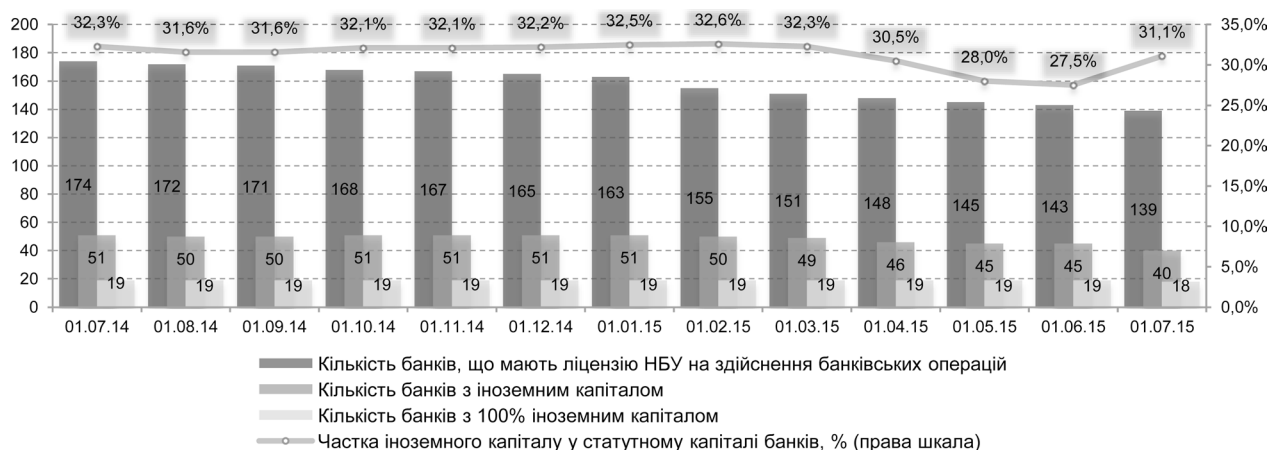

Рис. 2. Динаміка зміни кількості комерційних банків в Україні [8]

За підсумками 2014 року негативні фінансові результати діяльності банків України були спричинені збільшенням обсягів відрахувань до резервів на можливі втрати від активних операцій. Натомість основні банківські операції в цілому по системі залишалися прибутковими.

Від'ємний фінансовий результат діяльності банківського сектору сформувався насамперед за рахунок суттєвого збільшення обсягів відрахувань до резервів на можливі втрати від активних операцій. У цілому по системі відрахування до резервів зросли в 3,7 раза порівняно з 2013 роком, а їх частка в загальних витратах збільшилась з 16,7 % до 39,3 % [9].

Одним із інструментів регулювання банківської ліквідності є облікова ставка НБУ, яка спрямована на зміну попиту на гроші через вплив на ринкову відсоткову ставку і відповідно є ціною грошей. З 4 березня 2015 р. підвищено облікову

ставку з 19,5 % до 30,0 % річних з відповідним коригуванням процентних ставок за активними та пасивними операціями НБУ з регулювання ліквідності банківської системи [10]. Станом на 22.11.2015 року облікова ставка НБУ становить 22,0 % (діє з 25 вересня).

Наступним інструментом впливу на ліквідність є заходи щодо збільшення обсягів обов'язкових резервів банків, що сприятиме зменшенню обсягу вільної ліквідності. Правління НБУ очікувало збільшення резервів з березня до квітня на 12 млрд. грн., але резерви з 1 січня 2015 р. до 10 червня 2015 р. збільшились лише на 2,4 млрд. грн. і становили 41,8 млрд. грн. [11].

Дані рис. 3 свідчать, що реальні значення нормативів ліквідності по банківській системі України значно перевищують нормативні значення, встановлені Національним банком України. Причому перевищення відбувається в основно-

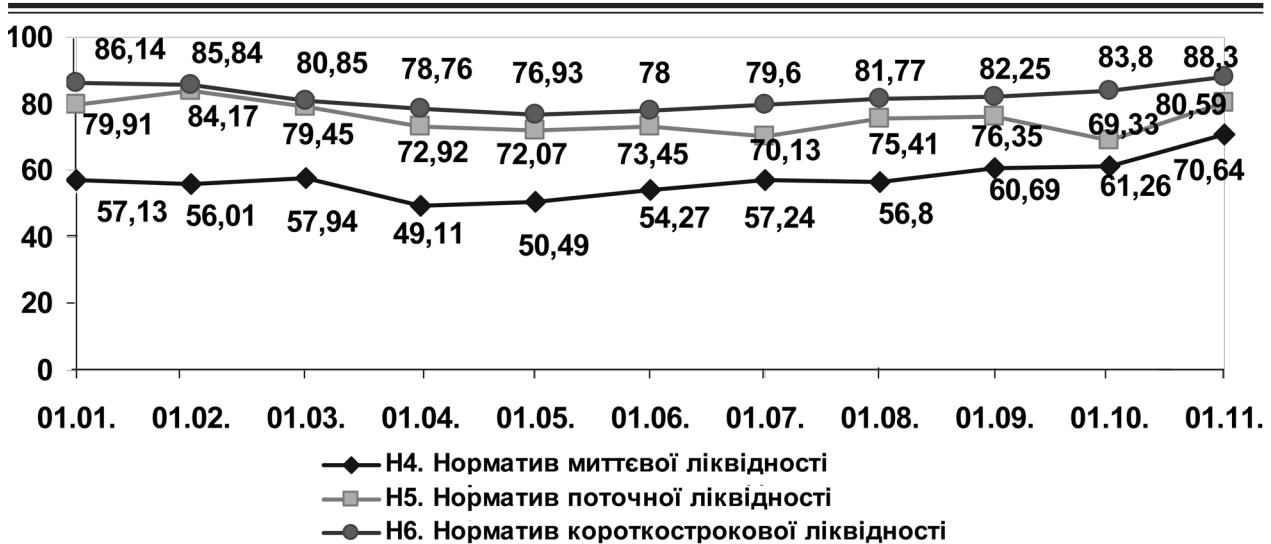

Рис. 3. Значення економічних нормативів по системі банків України за 10 місяців 2015 року [12]

му за рахунок низькодохідних активів. Динаміка активів банківської системи України в I півріччі 2015 року визначена кількома найбільш вагомими факторами, серед яких ліквідація низки проблемних банківських установ і значний відтік клієнтських коштів поряд із суттєвою девальвацією національної валюти (особливо у I кв. 2015 р.), яка обумовила відносне збільшення залишків валютних активів. Станом на 1 липня 2015 року частка валютних активів у сукупних активах складала 50,8 %, у той час як 1 січня 2015 року — 43,73 %. Збільшення обсягу високоліквідних активів певною мірою обумовлено переоцінкою залишків коштів у іноземній валюті на кореспондентських рахунках, а також залученням рефінансування від НБУ.

Якщо на 1 січня 2015 р. норматив миттєвої ліквідності (значення не менше 20 %) склав 57,13 %, то на 1 травня 2015 р. показник зменшився до 50,49 %, а вже із червня місяця спостерігається тенденція до росту, і станом на 01.11.2015 р. він вже становив 70,64 %. Норматив поточної ліквідності (значення не менше 40 %) на початок 2015 р. був 79,91 %, на 1 травня 2015 р. становив 72,07 %, а вже станом на 01.11.2015 р. він мав значення 80,59 %. Норматив короткострокової ліквідності (має бути не менше ніж 60 %) на 1 січня 2015 р. становив 86,14 %, у другому кварталі мав тенденцію до зниження, а вже станом на 01.11.2015 р. він мав значення 88,3 %. Різке зниження нормативів ліквідності спостерігається саме з моменту підвищення облікової ставки до 30 %, тобто ці дані є підтвердженням виконання завдання монетарної програми, що передбачає абсорбцію надлишкової ліквідності.

Індикатором, що вплинув на зменшення ліквідності банківської системи, є відтік депозитів. Ситуація з відтоком депозитів в іноземній валюті є набагато складнішою порівняно з депозитами в національній, що ще більше загострюється зо-

внішніми чинниками. Банківська система України протягом 2014 р. втратила 10 млрд дол. США депозитів, або 34 % від усіх депозитів у іноземній валюті на початок 2014 р. Щодо поточного року, то приріст валютних депозитів за I кв. 2015 р. знизився на 14,4 %, а усього обсяг склав 16 млрд дол. США, а гривневих — на 5,7 % з обсягом 348,1 млрд грн. [13, с. 688].

Причинами вилучення строкового ресурсу з боку суб'єктів господарської діяльності є обмеженість доступу до кредитних ресурсів, враховуючи також зростання вартості кредитного ресурсу. Таким чином, підприємства змушені вилучати власні депозити для фінансування поточної діяльності. При цьому значна кількість підприємств втратили власні кошти внаслідок введення до банківських установ тимчасової адміністрації та подальшої ліквідації. У випадку із фізичними особами, вилучення строкових депозитів відбувалось на тлі зниження реальних доходів населення за одночасного підвищення рівня інфляції, що, у свою чергу, призводить до підвищення витрат на споживання.

Додатковим фактором, що спонукає процес відтоку депозитів з банківської системи, є оподаткування доходів за депозитами яке вступило в дію з 1 серпня 2014 р., оскільки ті відсотки, що нараховуються, не покривають рівня офіційної інфляції, яка за підсумками 2014 р. склала 24,9 %, а вже у жовтні 2015 р. індекс інфляції склав 98,7 % [14].

Зростання рівня інфляції призвело до зростання ставок за депозитами, що й призвело до здрожчення кредитів. Девальвація гривні призвела до посилення трансакційних мотивів населення, а нестабільна політична ситуація — до бажання населення достроково забрати свої, вже вкладені, депозити. Одним із заходів збереження ліквідності, на нашу думку, є те, що НБУ встановив графік погашення банками кредитів для підтримки ліквідності, за якими їм було надано «кредитні кані-

кули» до 10 червня 2015 р. Регулятор зазначив, що введення «кредитних канікул» сприяло збереженню ліквідності банківської системи та забезпеченню виконання банками своїх зобов'язань перед вкладниками та іншими кредиторами [15].

Одним із основних завдань НБУ мало б стати стимулювання комерційних банків України щодо кредитування малого і середнього бізнесу, що, у свою чергу, призвело б до збільшення ВВП України і прибутків як підприємців, так і самих банків. У свою чергу, розвиток малого і середнього бізнесу створив би умови для формування середнього класу з доходами, достатніми для того, щоб направляти їх «надлишки» у банківську систему у виді нових депозитів і тим самим підтримувати ліквідність комерційних банків.

Висновки. Отже, на сьогоднішній день для банківської системи України характерною ознакою є формування надлишкової ліквідності комерційними банками. Штучне формування надлишкової ліквідності становить не меншу небезпеку для самого комерційного банку, ніж її відсутність, адже велика частка найбільш ліквідних активів у портфелі банку не приносить йому достатнього для подальшої діяльності прибутку і може призвести до наявності ліквідної, але неплатоспроможної банківської установи, що сформувало «пастку ліквідності» для банків, яка згодом поглинула всю економіку країни [16]. Причинами цього є нестабільна політична ситуація в Україні, девальвація національної валюти, зростання рівня інфляції та нерозвинений фондовий ринок.

Ліквідність банківської системи є складним та динамічним явищем, що безпосередньо залежить від загального стану економіки і при цьому може виступати й однією із серйозних причин поглиблення економічної кризи.

Управління ліквідністю банківської системи є одним із пріоритетних завдань Центрального банку. Це пов'язано з тим негативним впливом, який здійснює як недостатня, так і надлишкова ліквідність, як на рівні окремого банку, так і на рівні усієї банківської системи. Тому підтримання оптимального рівня вільної банківської ліквідності є важливою передумовою розвитку та стійкості банківської системи, стабільності національної грошової одиниці та зниження інфляційних процесів у країні.

Основними пріоритетними завданнями монетарної політики Національного банку України має стати зниження рівня інфляції, позбавлення банків гігантських запасів надлишкової ліквідності та стимулювання банків кредитувати малий і середній бізнес за прийнятними процентними ставками, у тому числі і за рахунок залучення до процесу кредитування надлишку резервів ліквідності банків.

Література

1. Галицька Е. Удосконалення системи показників ліквідності комерційних банків / Е. Галицька, Л. Висоцька // Банківська справа. — 2002. — № 2. — С. 19–25.
2. Шелудько В. М. Фінансовий ринок / В. М. Шелудько. — К. : Знання, 2002. — 535 с.
3. Банковское дело : учебник / О. И. Лаврушин, Н. И. Валенцева [и др.] ; под ред. О. И. Лаврушина. — 2-е изд., перераб. и доп. — М. : Финансы и статистика, 2005. — 672 с.
4. Банківська енциклопедія / С. Г. Арбузов, Ю. В. Колобов, В. І. Міщенко, С. В. Науменкова. — К. : Центр наукових досліджень Національного банку України ; Знання, [2011]. — 504 с.
5. Тихомірова С. М. Ліквідність банківської системи у забезпеченні інноваційного розвитку економіки / С. М. Тихомірова // Вісник Хмельницького національного університету. — 2009. — № 5. — Т. 3. — С. 182–186.
6. Дадашев Б. А. Регулювання ліквідності банківської системи / Б. А. Дадашев // Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Економіка». — 2012. — Вип. 6 (2). — С. 70–77.
7. Основні показники діяльності банків України [Електронний ресурс] // Офіційне інтернет-представництво НБУ. — Режим доступу : http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=36807&cat_id=36798.
8. Аналітичний огляд банківської системи України за I півріччя 2015 року [Електронний ресурс] // Національне рейтингове агентство «Рюрік». — Режим доступу : http://www.rurik.com.ua/documents/research/bank_system_2_kv_2015.pdf.
9. Про результати роботи банківської системи за 2014 рік [Електронний ресурс] // Офіційне інтернет-представництво НБУ. — Режим доступу : http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?showHidden=1&art_id=14311737&cat_id=55838&ctime=1423119094544.
10. Прес-реліз від 03.03.2015 р. [Електронний ресурс] // Офіційне інтернет-представництво НБУ. — Режим доступу : <http://bank.gov.ua/article/15111480?annId=15111481×tamp=1425396700000>.
11. Семенча І. Є. Ліквідність банківської системи в умовах фінансової нестабільності / І. Є. Семенча, А. М. Головченко // Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія «Економічні науки». — 2015. — Випуск 6. — С. 687.
12. Значення економічних нормативів по системі банків України за 2015 рік [Електронний ресурс] // Офіційне інтернет-представництво НБУ. — Режим доступу : http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=13697659&cat_id=36800.

13. Семенча І. Є. Ліквідність банківської системи в умовах фінансової нестабільності / І. Є. Семенча, А. М. Головченко // Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія «Економічні науки». — 2015. — Випуск 6. — С. 688.

14. Сводная таблица индексов инфляции с 2000 по 2015 годы [Электронный ресурс] // Финансовый портал Минфин. — Режим доступа : <http://index.minfin.com.ua/index/infl>.

15. Семенча І. Є. Ліквідність банківської системи в умовах фінансової нестабільності / І. Є. Семенча, А. М. Головченко // Науковий вісник Миколаївського нац. ун-ту ім. В. О. Сухомлинського. Серія «Економічні науки». — 2015. — Вип. 6. — С. 689.

16. Онищенко В. О. Стан та особливості формування ліквідності комерційних банків України у сучасних умовах [Електронний ресурс] / В. О. Онищенко, Ю. С. Довгаль, В. Тітович. — Режим доступу : <http://fp.cibs.ck.ua/files/1501/15ovosto.pdf>.